

РЕЦЕНЗІЯ

професорки кафедри аграрного, земельного
та екологічного права імені академіка В. З. Янчука

Національного університету біоресурсів і природокористування України,
доктора юридичних наук, професора **МІХНЕВИЧ Людмили Володимирівни**

на дисертаційне дослідження **ДУДАШ Мирослави Георгіївни**

на тему: «**Правове регулювання стимулювання розвитку підприємництва**

на сільських територіях»,

подане на здобуття ступеня доктора філософії

за спеціальністю 081 «Право»

галузі знань 08 «Право»

Актуальність теми дисертації не викликає жодних сумнівів, адже зумовлена економічними, соціальними та євроінтеграційними чинниками. Сільські території України володіють колосальним економічним потенціалом та є основою продовольчої безпеки. Проте тривала дискримінаційна політика щодо села спричинила значні диспропорції в розвитку сільських і міських територій. Сільське населення перебуває на межі економічного виживання. Тож потрібен дієвий правовий інструментарій стимулювання сільського підприємництва, що дозволить диверсифікувати сільську економіку, створити нові джерела доходів, наповнити місцеві бюджети, а відтак підняти добробут громади. Водночас сільська місцевість потерпає від значного відтоку молоді. Демографічна та соціальна кризи катастрофічно загострилися внаслідок повномасштабної війни та міграційних процесів. Відсутність правових та економічних стимулів для розвитку підприємництва заважає поверненню людей та відновленню громад.

Окрім того правове регулювання цієї сфери в Україні є фрагментарним, а наявна нормативно-правова база часто орієнтована на великих агровиробників. Тож такі законодавчі лакуни потребують докорінного переосмислення підходів до правового регулювання розвитку сільських територій. Водночас, євроінтеграційний вектор України вимагає термінової адаптації вітчизняного законодавства до Спільної аграрної політики ЄС, яка приділяє величезну увагу саме розвитку сільських територій. Тож Україна має розробити власні ефективні правові механізми, які б відповідали цим європейським підходам. Стимулювання розвитку підприємництва є вкрай необхідним і одним із ефективних способів істотного підвищення рівня життя сільських жителів, воно сприяє соціальній стабільності, розвитку місцевих громад і в цілому сприятиме подоланню наслідків повномасштабного російського вторгнення й формуванню державної політики, спрямованої на забезпечення післявоєнного відновлення держави.

Все перелічене вище зумовлює необхідність комплексного теоретико-правового дослідження інструментів стимулювання підприємництва на селі, визначення прогалин у законодавстві та розроблення рекомендацій щодо його вдосконалення, що й підтверджує актуальність обраної теми дослідження та її теоретичне і практичне значення.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Обґрунтованість висновків у дисертації М. Г. Дудаш зумовлена об'єктивним, комплексним, системним підходом до розглядуваної проблеми, професійним юридичним аналізом та не викликає заперечень. Найактуальніші проблеми правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях визначили мету рецензованої дисертації та перелік поставлених здобувачкою завдань, які, як свідчить зміст роботи, досягнуті повною мірою.

Відмітимо, що поставлені завдання корелюються з висновками дисертації, а також стисло відображені в анотації до роботи. Так, наприклад, результатом виконання завдання визначити принципи правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях став висновок про формування адаптованої до умов децентралізації та післявоєнного відновлення системи принципів правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, зокрема: прогнозованість, ефективність, прозорість, комплексність, паритет інтересів, диференційованість, які поєднанні за нормативним, функціональним та цільовим критеріями відбору і систематизації (с. 47, 82, 209 дисертації). Результатом виконання завдання провести історичний аналіз розвитку законодавства України про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях стали висновки про щонайменше п'ять етапів, з окремо виокремленим підетапом адаптації законодавства про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до викликів воєнного часу (з 24.02.2022 року), який характеризується переходом до антикризової моделі правового регулювання, запровадженням тимчасових, гнучких та адаптивних механізмів державного впливу, спрямованих на забезпечення функціонування підприємництва, збереження трудового потенціалу та підтримку економічної стійкості сільських територій (с. 79–80, 209 дисертації).

Належний рівень компетентності дисертантка виявила у застосуванні методології дослідження. Для досягнення поставленої мети та завдань нею використано як філософський (діалектичний), так і загальнонаукові (формально-логічний, метод аналізу та синтезу) та спеціально-наукові (історико-правовий, порівняльно правовий, формально-юридичний) методи пізнання. Опис методології дослідження, який викладено на с. 18–19 дисертації, засвідчує розуміння авторкою змісту кожного зі згаданих нею методів, його призначення та вплив конкретного методу на результативність дослідницької роботи. Так, наприклад, формально-логічний метод дозволив дисертантці сформулювати понятійно-категорійний апарат дисертації та запропонувати авторську позицію змісту таких понять як «сільські території», «стимулювання розвитку підприємництва», «стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях», «інституційне забезпечення стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях» та ін.; застосування методу синтезу дозволило оцінити стан правового забезпечення у вказаній сфері та сформулювати напрями розвитку відповідного законодавства, з урахуванням європейського досвіду правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, аналіз якого здійснювався за допомогою порівняльно-правового методу.

Достовірність та обґрунтованість результатів рецензованого дослідження забезпечена й використанням достатньої джерельної бази. Положення дисертації та аргументація висновків й інших авторських ідей спираються на здобутки правової науки, включаючи новітні джерела, а також зарубіжні англійські джерела. У роботі детально проаналізовано нормативно-правові акти, окрема увага приділена директивам ЄС та актам європейських держав (використано більше 30 таких джерел). Загальний список використаних джерел нараховує 270 найменувань.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених досліджень зумовлюється насамперед самою постановкою проблеми. Вітчизняні правознавці, наскільки нам відомо, дійсно ще не здійснювали на монографічному чи дисертаційному рівні комплексне дослідження правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, а наявні дотичні праці та окремі публікації на цю тему, практично всі названі і використані в дисертації. Тож у рецензованій дисертації сформовано положення, які за змістом є новітніми у правовій доктрині,

а положення, які винесені на захист, за змістом відповідають зазначеним рівням наукової новизни (уперше, удосконалено, дістало подальшого розвитку), а їх зміст та вся дисертація в цілому відповідають темі дослідження та спеціальності 081 «Право». Так, дисертанткою вперше обґрунтовано правову природу стимулювання розвитку підприємництва як самостійного виду регулятивного впливу на підприємницьку діяльність, що реалізується через систему правових, організаційних, економічних та інституційних механізмів органами державної влади, місцевого самоврядування та іншими суб'єктами відповідних правовідносин і виступає інструментом реалізації політики розвитку підприємництва, відрізняючись від підтримки підприємництва своїм функціональним призначенням, мотиваційним характером та спрямованістю на активізацію підприємницької діяльності. Також вперше визначено поняття «стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях» як системи правових, організаційних, економічних та інституційних заходів, що реалізуються органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами відповідних правовідносин з метою створення сприятливих умов для започаткування, здійснення та розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях.

За результатами дослідження дисертанткою удосконалено наукові положення щодо розмежування понять «державна підтримка підприємництва» та «державне стимулювання розвитку підприємництва»; визначення співвідношення понять «державна політика» та «державне регулювання» у сфері розвитку підприємництва в частині виокремлення стимулювання розвитку підприємництва як самостійного напрямку реалізації державної політики, що здійснюється через механізми державного регулювання та забезпечує досягнення стратегічних цілей розвитку підприємництва; зміст нефінансового заходу стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях; систематизацію фінансових та нефінансових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях.

Дістали подальшого розвитку наукові підходи до визначення суб'єктного складу стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях у частині встановлення критеріїв диференціації стимулюючого впливу залежно від категорії суб'єкта господарювання, що передбачає поєднання загальної доступності механізмів стимулювання для всіх суб'єктів господарювання з пріоритетною орієнтацією на суб'єктів мікро-, малого та середнього підприємництва; визначення інституційного забезпечення стимулювання підприємництва на сільських територіях та положення щодо оптимізації податкового навантаження на суб'єктів підприємництва у частині визначення особливостей податкового стимулювання господарської діяльності на постраждалих від війни та депресивних сільських територіях; пропозиції щодо вдосконалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року у частині формування комплексного підходу до стимулювання підприємництва на сільських територіях, що передбачає доповнення її положеннями щодо диверсифікації сільської економіки, цифрової трансформації сільських територій, розвитку концепції «розумних сіл» («Smart Villages»), локальних продовольчих систем та підтримки соціально орієнтованих форм підприємницької діяльності та інші положення.

У цілому дисертація справляє хороше враження, викладена академічною українською мовою. Вона є завершеною науковою працею, а висновкам, зробленим у дисертації, властиві всі необхідні ознаки наукової новизни. Дисертація містить раніше не захищені наукові положення та отримані авторкою нові науково обґрунтовані результати, які у сукупності

розв'язують наукову проблему правового регулювання стимулювання підприємництва на сільських територіях.

Наукові положення дисертації, висновки та пропозиції з розвитку законодавства, яке регулює правове регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях є належно аргументованими та методологічно обґрунтованими, у сукупності відображають результати, які є авторським внеском у розвиток правової науки, сприятимуть удосконаленню законодавства України.

Характер наукових результатів дисертації та їх значення для науки та правозастосовної практики. Практичне значення результатів наукового дослідження полягає у можливості використання основних положень, висновків та узагальнень дисертаційного дослідження у: науково-дослідній сфері – для подальших наукових досліджень у сфері аграрного права в контексті сталого розвитку сільських територій, розвитку агробізнесу, підприємництва на сільських територіях; нормотворчій діяльності – при розробленні змін і доповнень до нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях; правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності реалізації законодавства у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях; навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Аграрне право», «Правові проблеми сталого розвитку сільських територій», «Продовольче право», а також при підготовці навчальної та навчально-методичної літератури із цих дисциплін.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження викладено у 10 наукових працях, з яких стаття у науковому виданні, включеному до міжнародної наукометричної бази даних Scopus, 2 статті у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, 7 тез наукових доповідей на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях та круглих столах. У статті, опублікованій у співавторстві у журналі, що індексується у міжнародній наукометричній базі даних Scopus, визначено особистий внесок здобувача, зокрема з'ясування змісту поняття «стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях» та визначення принципів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. Зазначені публікації детально розглядають та демонструють усі основні наукові положення, висунуті в дисертаційному дослідженні.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Дисертація є самостійно написаною кваліфікаційною науковою працею, у якій містяться науково обґрунтовані висновки та рекомендації, сформульовані авторкою для подальшого публічного захисту. При використанні ідей, результатів і текстів інших авторів, дисертантка посилається на відповідні джерела. У роботі дотримується принцип відсутності привласнення чужих ідей, результатів або слів без належного цитування.

Питання для дискусійного обговорення. Віддавши належну увагу науковим здобуткам дисертантки, варто зазначити, що в роботі має місце окрема незавершеність та спірність ряду положень, а деякі висновки й твердження потребують додаткової аргументації.

1. Як позитивну рису Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» (2020 р.), дисертантка виділяє те, що в ньому серед переліку видів діяльності сільськогосподарських кооперативів, передбачено низку послуг, які *не були традиційними для цих суб'єктів господарювання раніше, і такий перелік не є вичерпним* (с. 34–35 дисертації). Проте, слід зазначити, що Законом України «Про сільськогосподарську

кооперацію» (1997 р.) також передбачалося, що сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи можуть здійснювати різні види діяльності і їх перелік також є невичерпним (ст. 1). Більше того, Податковим кодексом України передбачено, що до сільськогосподарських товаровиробників, які можуть використовувати 4 групу єдиного податку належать юридичні особи, незалежно від організаційно-правової форми, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 % (пп. 3 п. 291.4 ст. 291). Аналогічну вимогу містить і Закон України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» (п. 2.15-1 ст. 2). Вказане дає підстави стверджувати, що будь-який сільськогосподарський товаровиробник, включаючи і сільськогосподарські кооперативи, може надавати будь-які послуги при дотриманні вказаних вимог законодавства, не втрачаючи свій правовий статус.

2. Здобувачка вказує, що втрата чинності Господарським кодексом України та перехід до нової моделі правового регулювання, закріпленої, зокрема, Законом України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб», *«зумовили відмову від дуалізму правового регулювання господарських відносин, уніфікацію правового статусу суб'єктів господарювання та посилення ролі цивільно-правових механізмів регулювання підприємницької діяльності»* (с. 41 дисертації). Втім скасування Господарського кодексу України є одним із найбільш дискусійних кроків курсу України на євроінтеграцію. Тож хотілось би, щоб авторка більш детально зупинилася на характеристиці перерахованих нею позитивних моментів.

3. Говорячи про класифікацію суб'єктів підприємництва (с. 42 дисертації), авторка зазначає, що *«принципове значення має визначення того, які саме суб'єкти підприємництва повинні виступати об'єктом стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях»*. Однак, варто зазначити, що у класичній теорії права, суб'єкт і об'єкт є взаємовиключними категоріями, оскільки вони виконують протилежні ролі: суб'єкт є активним носієм волі, а об'єкт – пасивною реальністю, на яку ця воля спрямована. Тож, коли йдеться про стимулювання розвитку, то суб'єкт не може виступати об'єктом стимулювання, адже об'єктом стимулювання є сам розвиток або підприємницька діяльність, а не суб'єкти, які здійснює цей розвиток чи отримують підтримку.

4. Цікавий матеріал викладений у підрозділ 3.1 «Європейський досвід правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях». Однак, характеризуючи законодавство ЄС, авторка концентрується на аналізі комплексу заходів, спрямованих на підтримку сільського розвитку, не наводячи прикладів стимулювання підприємництва на сільських територіях. Крім того, авторка не розглядає національні законодавства країн, обраних для аналізу, зупиняючись лише на Стратегічних планах, які інтегровані з інструментами САП. Втім, як нам видається саме досвід адаптації національних законодавств держав-членів ЄС у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях мав би бути ключовим для дослідження та особливо корисним досвідом для України.

5. З методологічної позиції цікавим є уточнення критерію відбору держав-членів ЄС (Польща, Німеччина, Франція, Швеція, Естонія, Латвія, Литва), які використані для аналізу в цьому ж підрозділі 3.1. Адже, названі країни репрезентують відмінності як між собою, так і з Україною у: структурі сільської економіки, у рівні розвитку інфраструктури, у демографічній ситуації та щільності населення, у природно-кліматичних умовах, у системі публічного управління та пріоритетах національної політики розвитку сільських територій.

Втім, у роботі не розкрито логіку їх обрання як основних об'єктів вивчення їх позитивного досвіду для адаптації в українських умовах.

Загалом зазначені питання ставляться в порядку наукової дискусії; в цілому вони не применшують вагу результатів дослідження не применшують рівня рецензованої роботи і не впливають на її загальну позитивну оцінку, наукову і практичну цінність.

Загальні висновки щодо дисертації. Зміст та вся робота в цілому відповідають рівню дисертації зі спеціальності 081 «Право». Дисертація містить нові науково обґрунтовані результати проведених здобувачкою досліджень. Дисертація на тему: «Правове регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях» є самостійною, завершеною науковою працею, виконана на належному теоретичному рівні, за результатами відповідає рівню дисертації для здобуття ступеня доктора філософії, повністю відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її авторка Дудаш Мирослава Георгіївна заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» галузі знань 08 «Право».

Рецензент професорка кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В. З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України, доктор юридичних наук, професор Людмила МІХНЕВИЧ